

HISTORIA ECCLESIAE

Gaal György

Kolozsvár

Méhes Sámuel tanári és politikai pályája a reformeszmék jegyében

Sámuel Méhes: Professor and Politician in the Age of Reforms.

Abstract

Kolozsvár (Cluj/Klausenburg) was the cultural capital of Transylvania even before the opening of the University (1872) due to its three famous colleges. Between the professors of the Calvinist College must be mentioned the two members of the Méhes family: György, the father, and Sámuel, the son. Both of them were teaching Mathematics and Natural Sciences. György Méhes (1746–1809) following studies in Göttingen, Tübingen and Utrecht started to teach in 1776, he wrote some school-books in Philosophy, Mathematics and had an important role in the construction of the school-building. Sámuel Méhes (1785–1852) just quitted his studies in Heidelberg when he was elected professor in 1809. He also wrote some school-books in Mathematics and supported the school- and church-constructions. He was the editor of the first Hungarian political newspaper (Erdélyi Híradó) of Transylvania for 17 years. As a politician he represented his native town in the Parliament of Transylvania, and had an important role in the 1848 Revolution. He was a supporter of progressive ideas. Méhes was member of the Hungarian Academy of Science.

Keywords: college, professor, Mathematics, newspaper, Parliament, progressive ideas.

A 19. század első évtizedeiben Kolozsvár gyors csinosodásnak indul. A főkormánysház 1790-ben történt idetelepítésével fővárossá lépett elő. Az 1798-as nagy tűzvész a város déli felét jórészt elpusztítja, s így lehetőség nyílik az üres telkek beépítésére. A főkormánysházakon tisztséget viselő, országgyűlések idején itt tartózkodó főnemesi családok telkeket vásárolnak, s arra szebbnél szebb palotákat húznak fel. A városfalak elvesztik harcászati jelentőségüket, a forgalmi akadálynak tekintett kaputornyokat elkezdik bontogatni, a védelmi fal mellett üres területet is felparcellázzák, eladják beépítésre. A város már a falakon túl is bátran terjeszkedik. Új templomok és iskolák épülnek, felhúzzák a Farkas utcában az első kőszínhá-

zat. Mondhatni egymás után kap mindhárom felekezeti tanintézet pompás, új kétemeletes otthont. Először az unitáriusoké készül el, a „Múzsák és erények” hajléka 1806-ra, utána a reformátusoké a „Tudomány és kegyesség” jegyében az 1810-es évek végén, s végül a római katolikus piarista líceumé 1817–1821 között.

Kolozsvár azon ritka helyzetben volt, hogy három olyan – akkoriban főiskolának nevezett – tanintézetnek is otthont nyújtott, melyek a 16. századra vezették vissza eredetüket, s még Erdély határain túl is fogalomszámba mentek. Ezt elsősorban tudós tanáraiknak köszönhették, akik többnyire két-hároméves külföldi egyetemjárás után foglalták el tanszéküket, s néhányan még doktorátussal is rendelkeztek. Hazaérkezve koruk színvonalán kezdtek el tanítani, s nem egy esetben a tudományművelést is folytatták életük végezetéig. Egyik-másikuk túl az iskola falain, a város, sőt egész Erdély közéletében is szerepet kapott. Kolozsvárt főiskolai tanárnak lenni kétségtelen rangot jelentett. Mindenki tisztelettel fordult feléjük. Nekik köszönhetően volt a város Erdély tudományos központja az egyetem megnyitásáig is. Az Unitárius Kollégiumban tanító Brassai Sámuel és Berde Áron természettudósok, Kriza János irodalmár, a piarista bölcész Koros Imre, illetve a matematikus Hornyay Ambrus, a Református Kollégium rangját félmjelző Szathmári Pap Mihály teológus, ifj. Szilágyi Ferenc történész, Tunyogi Csapó József jogtudós szakmunkássága túlmutat az iskola falain, külföldi társaságok vagy éppen az akadémia elismerését is kiérdemelte.

A református tanárok rangos sorából kiemelkedik a természettudományok két elhivatott művelője, a két Méhes: György és fia, Sámuel. Amikor ők indultak, még a természettudományokat a bölcsészet ágai közé sorolták. Így mindketten egyszerre tanítottak filozófiát és matematikát-fizikát. Csak Sámuel idejében nyílt lehetőség e kettős terhelés megszüntetésére. Akkor még a kifejezetten reál tárgyak sem váltak ki – oktatási szinten – a természettudományokból. Az akkori tanárok alapképzettsége a teológia volt: a tanár felszentelt papnak számított, aki keresztelt, esketett és temetett. A külföldi tanulmányok során aztán valamennyire szakosodhatott: egyesek a filozófiában, mások a nyelvekben, s ritkábban a természettudományokban. Az utóbbiak az orvostudományt is hallgathatták, s néha ott doktoráltak.

Méhes György az egykori Máramaros megyében – ma Ukrajnában – fekvő, erődtemplomáról híres Visk prédikátorának, Méhes Jánosnak a fiaként született 1746-ban.¹ A máramarosszigeti református iskolában kezdte tanulmányait, majd a kolozsvári kollégiumban fejezte be a teológiát. Innen küldik külföldi tanulmányokra. 1771 őszétől Göttingenben, 1773-tól Tübingenben, 1774-től Utrechtben tanul főleg teológiai tárgyakat, de bizonyára hallgat bölcsészeti és természettudományi előadásokat is.² 1775-ben érkezik haza, s Nagyszébenben kap lelkipásztori megbízatást. 1776 őszén az egyházi főtanács Kolozsvárra rendeli Pataki Sámuel orvosdoktor és professzor mellé segédtanárnak, vagy akkori elnevezés szerint lektornak. Pataki a bölcsészetet és a természettudományokat adta elő. De orvoskodott is, s ezért gyakran nem tudta megtartani óráit, s egyes tárgyait szívesen átadta a fiatalabb kollegának. 1784-ben aztán végleg lemondott a tanításról, s csak a gyógyászatnak élt. Ekkor az egész tanszék Méhesre maradt, őt 1792 táján választották rendes tanárrá. Akkoriban már öt tanszéke volt az intézetnek. A kezdeti teológiai és filozófiai mellé 1728-ban létesült a történelem-filológiai, 1734-ben a jogtudományi, 1779-ben pedig a német-természettörténet-földrajzi tan-

¹ Török István: *A kolozsvári Ev[angéliumi] Ref[ormátus] Collegium története*. II. kötet, Kolozsvár 1905, 88–95.

² Szabó Miklós – Szógi László: *Erdélyi peregrinusok*. Marosvásárhely 1998, 321.

szék. Ezek professzorai tanítottak a hat felső osztályban. A nyolc alsó osztályban osztálytanítók készítettek fel a kisdiakokat.

Méhes György Wolf, Leibniz és főleg Kant szellemében tanította a filozófiát. Állandóan olvasott, képezte magát, s kurzusait is kiegészítette. Ezért sem bocsátotta őket sajtó alá.³ Tisztán és érthetően adott elő. Hagyatékából a Református Kollégium kéziratárába kerültek metafizika, filozófia, logika, lélektan jegyzetei. A filozófia mellett neki kellett a matematikát és fizikát is előadnia. Ezekhez szintén tananyagot állított össze. Geometria jegyzete kéziratban maradt.⁴ Aritmetika-könyvét fia rendezte sajtó alá 1814-ben.

1799–1803 között Méhes volt a kollégium igazgatója.⁵ De már azelőtt olyan szolgálatot tett intézetének, amiért föltétlenül megérdemelte e tisztséget. Tíz éven át ő volt a kollégiumépítés felügyelője. Fia, munkájának folytatója, így emlékezett vissza erre 1818-ban:

„de különösen tudva vagyon én előttem, aki őtet házában közelebről szemléltem, hogy milyen különös fáradságtalan szorgalmatossággal és buzgósággal segítette ő elő ezen épületet, mindazzal, hogy Hazánk nagyjait a segedelmezésre felkereste, buzdította, mind pedig azzal, hogy ezen épületre az utolsó tégláig és székér porondig személyesen ügyelt. Aki őtet ezen tekintetbe[n] esmérte, ezen épületnek minden követ az ő áldott emlékezete kövének tarthat.”⁶

Harminchárom évi szolgálat után erejét megfogyva érzi, s 1809 januárjában kéri az előljáróságtól, hogy engedélyezzék órái egy részének átadását egy lektornak, erre éppen külföldön tanuló fiát ajánlja. Ő megtartaná a bölcsészeti kurzust, fiának átadná a matematika és fizika tanítását. Nem érheti meg fia hazatértét, mert már 1809. március 29-én elragadja a halál. Két tanártársa, id. Szilágyi Ferenc és Herepei János (az utóbbi egyben veje is) mond felette a koporsó mellett és a templomban április 16-án búcsúbeszédet. Ezek nyomtatásban is megjelennek: *Két halotti beszédek néhai tudós férjfű tiszteletes professor Méhes György úrnak utolsó tiszteletére*. Szerény sírkövének latin nyelvű feliratát már száz évvel ezelőtt is csak hiányosan lehetett kiolvasni, azóta köve elpusztult.⁷

Méhes Sámuel igen jól nőszült, s ezzel is megalapozta kolozsvári pályáját. Még segédtanárként elvette Baczoni Incze Mihály nagyhírű kolozsvári esperes és prédikátor, valamint Pataki Sára leányát. Sára asszony különben Méhes „főnökének”, Pataki Sámuel professzornak volt a húga. Verses sírfelirata házsongárdi koporsó alakú kövén ma is olvasható:⁸

³ Herepei János: Méhes György áldott emlékezete. In: *Két halotti beszédek néhai tudós férjfű tiszteletes professor Méhes György úrnak utolsó tiszteletére*. Kolozsváron, 1809-ben.

⁴ E kéziratok a kolozsvári Akadémiai Könyvtár református kéziratárában (MsR) őrzik napjainkban.

⁵ Kolozsvári József: *Litteris et pietati sacrum*. Kolozsvár 2007, 69.

⁶ Méhes Sámuel: A' kolozsvári Református Kollégium' historiája. In: *Két beszédek, melyek a' kolozsvári Evangelico Református Kollégium' új épületjében készült nagy auditorium felszentelése'alkalmatosságával el-mondattak 1818^{dik} esztendőben Junius 25^{kén}*. Kolozsváron 1821, 49.

⁷ Sírfelirata még kiolvasható sorait Török István iskolatörténete (II. köt., 93.) és Herepei János sírkőösszeírása (*Rokon családok sírkő-összeírása 1920-ból*. Kézirat a szerzőnél.) is megőrizte. A latin szövegből kitűnik, hogy a sírkövet azért állították szomorúan a kolozsvári Református Kollégium 33 éven át működő filozófia és matematika tanárának, hogy az utódoknak jelezzék, mekkora megtiszteltetésnek örvendett.

⁸ Gaal György: *Tört kövön és porladó keresztén*. Kolozsvár 2009, 165.

UTAS ITT TALÁLOD MAKPÉLABAN SÁRÁT
 AKI FELYÜL-MULTA KÁRBUNKULUS ÁRÁT.
 PATAKI SÁRA VOLT INTZE MIHÁLY PÁRJA
 ASZSZONYI NEM MINDEN VIRTUSINAK TÁRJA.
 OKOS MUNKÁS ANYA LEG HIVEBB FELESÉG
 LEGTISZTÁBB BIBORBAN ÖLTÖZÖTT KEGYESSÉG.
 HATVAN ESZTENDÖKIG A NAPOT SZEMLÉLTE
 NEGYSZÁZ ÉVET SZÁMLÁLT ÁLDOTT PÁROS ÉLTE.
 MÍG FOLYVÁN KILENTZVEN NÉGY TIZENHÉT SZÁZZAL
 SÁTORÁT FEL VÁLTÁ MENYBEN ÉPÜLT HÁZZAL.

Az első sorban említett Makpéla a szentföldi Hebron városa melletti híres barlang, a zsidó nép ősatyjának sírjával. De fennmaradt Méhesné Incze Sárának a pálma-legyezős fejezetű hasábkövérről is egy jó fénykép, s arról jól olvasható az adatgazdag felirat:⁹

GYÁSZ EMLÉKE
 INCZE SÁRÁNAK
 KOLOSV. REF. PROFESSOR
 MÉHES GYÖRGY
 ÖZVEGYÉNEK
 KI SZÜLETETT 1759^{ben}
 ÁPR. 10^{kén}
 MEG HOLT 1836^{ban}
 JAN 13^{kán}
 HÁLÁDOTOS GYERMEKEI
 SIRVA EMELTÉK.

A professzornét a Farkas utcai templomból március 14-én temették, s két unokája prédikált felette: Herepei Károly és Gergely. Méhesék házasságából különben öt gyermek származott.

A legidősebb, Zsuzsanna, Herepei János teológia-professzorhoz ment férjhez, s igen korán elhunyt, mint arra sírfelirata is utalt:¹⁰

SOK KŐ TISZTEL POROKAT
 TÉGED OTROMBA KŐ
 POROK TISZTELNEK
 MÉHES ZSUZSANNÁT
 ÉS IGY
 MINDEN ASSZONYI VIRTUST
 VAN SZERENCSED S AMI TÖBB
 IGAZÁN HIRDETNI
 LÉGY KEVÉLY.
 A HÁLÁDOTOS FÉRJ
 HEREPEI JÁNOS
 ÉS KÉT KISKORÚ FIA
 KÁROLY ÉS GERGELY
 SIRVA EMELTÉK E SÍRKÖVET IDE
 1810.

⁹ Gaal György: *Tört könyv és porladó keresztén.* Kolozsvár 2009, 149.

¹⁰ Uo. 164.

A további gyermekek sora: Sára (Bántó Mihályné), Sámuel (1785), Mária (Lugosi Ferencné), Krisztina (1799; Szécsi Seres Lászlóné). A fiú, Sámuel lemond az apai örökségről négy leánytestvére javára.

Méhes Sámuel 1785. január 30-án látta meg a napvilágot Kolozsvárt. Jófejű gyermek lehetett, mert igen korán, már 1799 júniusában subscribált, vagyis aláírta az iskolai törvényeket, s ezzel az igazi, tógás diákok közé léphetett.¹¹ Az akkori iskolai rendszer lehetővé tette, hogy egy év alatt akár két alsóbb osztályt is elvégezzenek a kisiskolások. Főleg latinul kellett megtanulniuk, emellett egy kis görögöt, németet, földrajzot, történelmet, matematikát és vallást tanultak. A felső, főiskolai tagozaton három két-kétéves kurzusból állt az oktatás: bölcsélet, jog, teológia. Az elnevezés csak a fő tárgyakat jelöli, amelyekre nagyobb hangsúly esett. De megfért ott a filológia, matematika és a fizika is. Aki ezeket elvégezte, jelentkezhetett papi vizsgára vagy külföldi tanulmányútra, ha tanár akart lenni. A felsőbb osztályokban ekkor öt tanár adott elő. Szathmári Pap Mihály volt a legidősebb, s a legnagyobb tudós is, Hollandiában jutalmazták teológiai értekezéseit. Id. Szilágyi Ferenc a történelem-filológia katedrát, Biró Ferenc a jogtudományt, Pataki Mózes pedig a német és természetrajz–földrajz tanszéket töltötte be. Az utóbbi tárgyakat is németül tanították ekkoriban, nem latinul. A filozófia és a reál tárgyak professzora Méhes György volt.

A kollégiumban végzett fiatalokat rendszerint az egyház vagy valamelyik pártoló főúr támogatta anyagilag külföldi tanulmányaik idején. A 21 éves Sámuelnek nem kellett beállnia a várakozók sorába, mert jó anyagi helyzetben lévő édesapja saját költségén küldte egyetlen fiát továbbtanulásra. A fiatalember – talán a rokon Pataki orvospalota példáján is felbátorodva – az orvostudományokat választotta, 1806 őszén Bécsbe ment, s beiratkozott az ottani egyetemre. Egy évet el is végzett, de édesapjával egyeztetve belátta, hogy e kar hosszasan tanulmányi idejét aligha tudná idegenben tölteni. Szerencsésebb, ha a tanári pályára készül. Ezért 1807 őszén átment Heidelbergbe, s ott beiratkozott a bölcsészkarra. Mint kéziratok életrajzából is kiderül,¹² itt három félév alatt igen változatos előadásokat hallgatott a kor híres tudósaitól: matematika, fizika, kémia, természetrajz, architektúra, filozófiatörténet, statisztika, antropológia, fiziológia. Egyik-másik professzor családjába is bejáratos lesz, utóbb levelezik velük. Itt éri első nagy szerelmi élménye is: kosztolási helyén a fogadós lányába, Zentner Katalinba szeret bele, de a lány nem hajlandó vele a távoli, ismeretlen országba utazni, s amúgy is gondot jelentene, hogy katolikus vallású.

Heidelbergben éri el élete első, s talán legnagyobb tudományos sikerét. A badeni nagyherceg, Karl Teodor 70. születésnapja emlékeztetésképpen pályázatot hirdet meg az egyetem négy karának megfelelően a négy tudományág hallgatóinak. A jutalom egy 10 aranyat érő emlékérem lesz. Méhes az orvosi pályátételt dolgozza ki: a lélegzétvételnek a vérre és az emberi szervezetre gyakorolt hatása. Az alapismereteket elsajátította már Bécsben, de még eljár a heidelbergi orvosi előadásokra is, s Párizsból meg hozatja a legújabb szakkönyveket. Elérkezik a születésnap, 1808. november 22. Az eredményhirdetést így írja le:

¹¹ Török István: *i. m.* 129–167.

¹² Ebből részleteket idéz Török István, valamint a szerző nélkül megjelent: Adatok a két Professor Méhes életrajzához. In: *Református Szemle*, 1908. 534–537., 554–555., 583–585., 599–602., 614–616., 647–651.

„Az orvosi kérdésekre beadott három feleleteknek mint a kitett jutalomra érdemteleneknek ítél[eknek] bírálatásokat elhallgatva, midőn a negyediket, az én munkámat legérdemesebbnek ítélték, s munkám mellé zárt pecsétetes levélkém, melybe nevem vala írva, előkérték – kilopám magam a sokaság közül, s a Zentner vendéglőjébe menék ebédre. De már az ebéd elején megjelen az egyetem pedellusa innepi köntösben, s az egyetem nagyságos prorektora nevében ebédre hívtott. Haza sieték, s fekete ruhában, rövid, térdig érő csattos nadrágba, fekete se-lyem strimflibe öltözve a nagy vendégségre sieték, hol a nagyhercegi biztosok, miniszterek, főrangú katonatisztek, több mint 40 professzorok s a három jutalmazott tanulók (mert a jog-kérdést egyik sem fejtette vala meg kielégítőleg) valának jelen pompás asztali muzsika mellett. Engem a prorektor és egy főrangú úr közé ültetének. [...] Ebéd közt a prorektor felállta, s rövid, velős beszédbe[n] előadá, mivel helytelen szeméremből a nagyteremben jutalmat átvenni nem kívántam, itt csakugyan közönséges helyen kívánja a nagyherceg nevében átnyújtani. Elvevén az érdempénzt érzékenyen megköszöném e ritka kegyet, s ígérém minden időmet a tudományoknak szentelni, s hogyha mi tökélyt szerezhettek, azt a nagyherceg buzdításának, s a heidelbergi lelkes tanítóknak fogom örök há-lálal köszönni.”¹³

Az eseményről még a Bécsben megjelenő *Magyar Kurir* is hírt adott, az édesapa innen értesült fia sikeréről.¹⁴

Ez a latin nyelvű dolgozat utóbb gróf Teleki József főgondnoknak és báró Wesse-lényi Józsefnek, mint mecénásoknak ajánlva 1810-es keltezéssel egy mannheimi nyomdában sajtó alá került (*De respiratione animalium commentatio* – Tanulmány az élőlények lélegzéséről), s feltételezésünk szerint ennek alapján ítélték meg Méhesnek a bölcsészeti doktorátust, melyet a heidelbergi egyetem részéről 1810. április 13-án kiállított oklevél is igazolt.¹⁵

1809 elején értesül Méhes, hogy édesapja javaslatát elfogadva az egyházi főtanács meghívja őt a kolozsvári kollégiumhoz a matematika és fizika lektorául. A téli szemeszter lezárultával készül hazaindulni. Közben megérkezik édesapja halálhíre, s édesanyja levele is, amelyben hazahívja. Április 10-én indul útnak Nürnberg–Regensburg irányába, s az utóbbi városban át kell élnie a francia-német háborúzás borzalmait. Napóleon csapatai élén elfoglalja a várost. A katonáknak szabad prédálást engedélyeznek. Rengeteg a halott és a sebesült. Méhes részt vesz a sebesültek ellátásában, egy alkalommal Napóleont is látja ellovagolni, s a hadvezér viszonozza köszönését. Csak egy hónap múlva, május 10-én folytathatja útját. Ekkor a Dunán egy francia hajó indul Bécs felé, s az felveszi. A franciák arra számítanak, hogy mire a hajó célhoz ér, meghódítják a császárvárost. A hajó léket kap Mauthausennél, s Méhes a partraszállást választja. Nem szeretne Bécsben egy újabb

¹³ Török István: *i. m.* 132–133.

¹⁴ „*Tudományos dolog.* Lehetetlen, hogy ne örvendjünk, midőn nagy reménységű hazánkfiainak a külső országi universitásoknál való megkülönböztetéseket, s szorgalmatosságoknak emlékezet pénzék által való megjutalmaztatását olvassuk. A bádeni Nagyherceg a múlt esztendőben a Heidelbergai Universitásnál minden Facultásokból (tudományokból) kitétetett kérdésekre jutalmakat tétetvén ki, az Orvosi Facultás-beli arany medalliat most egy ott tanuló erdélyi nagy reménységű ifjú hazánkfia, *Méhes Sámuel úr* nyerte el, amely neki a más nyertesekkel egyetemben november 22-kén az Universitás szalájában nagy solemnitással adatott által. A Dissertatiója, melyet írt: *De respiratione animalium*, ki fog nyomtattni.” *Magyar Kurir*, 1808. dec. 9. 749.

¹⁵ *Adatok a két Professor Méhes életrajzához*, i. h. 535.

várostrom közepébe kerülni. Csakhogy az osztrákok francia kémnek nézik, meghurcolják, majdnem halálra ítélik. Végül sikerül magát tisztáznia, s útnak eresztik Brünn irányába. Pest érintésével tér haza Kolozsvárra.

Az előljáróság 1809. szeptember 3-i felterjesztésére a főkozisztórium kinevezi Méhest édesapja teljes katedrájára. Az eredetileg neki szánt segédtanári fizetést szeretnék fizikai tanszerek beszerzésére fordítani, de ehhez a tanács nem járul hozzá. Így még szeptember folyamán gróf Bethlen Ferenc főgondnok ünnepélyesen beiktatja a filozófia-természettudományi tanszékbe az ifjú Méhest. A tantestület részéről sógora, Herepei János igazgató üdvözlí, egy diák is szót kap.¹⁶ Édesapja kollégiummal szembeni lakását is megörökli az új professzor. Egy ideig meg kell osztoznia nővérével és annak családjával az emeleti szálláson. Még az évben nővére, majd három évre rá sógora is meghal, s a két árva, a 10 éves Herepei Károly, valamint a 3 éves Herepei Gergely gyámságával őt bízzák meg. Nem csak felneveli, de külföldön taníttatja is őket.

Kollégiumbeli tanártársait maga Méhes jellemzi életírásában:

„Pataki Mózes a természethistóriában, becsületes, jámbor, jó ember, de gyenge tanító, az ifjúság előtt semmi tekintettel nem bírt, s iskolai kormányra is alkalmatlan. Herepei János sógorom ékes ajkú s közkedvességű egyházi szónok, de a hosszas papsága alatt a tudományokkal kevésbé előhaladott. [...] Id. Szilágyi Ferenc történet s literátura köztanítója, az idővel előhaladó tudós férfiú, szorgalmatos s hasznos tanító, de iskolai kormányra alkalmatlan. Biró Ferenc jogtanító szorgalmas, de tekintet nélküli elgyengült tanító.”¹⁷

E felmérés alapján nem sok vetélytársa akadt Méhesnek, de egyelőre még sógora, majd ennek halála után Szilágyi Ferenc vezette a tanintézetet. Neki szaktárgyai oktatásában kellett magát tökéletesítenie. Rendkívül fiatalon, 24 évesen lett rendes professzor.

Az ifjú Méhes eleinte édesapja kéziratos kurzusait használta, ezeket egészítette ki, fogalmazta át saját ismeretei felhasználásával. Ezt életrajzában elhagytja:

„Hivatalom kezdetivel a fizikát és matézist kezdém tanítani, mindeniket öndolgozásom szerint. Fizikai leckéimbe[n] a közönséges kémiát is előadtam, mely tudomány a mi iskoláinkba[n] addig terra incognita volt. Tanításom 2-ik és 3-ik éveiben filozófiát tanítottam önkéziratom után, filozófiai antropológiát és enciklopédika filozófiát, a metafizikát csak az érettebb eszűeknek adtam elő.”¹⁸

A természettudományos oktatás ekkoriban még nagyon kezdetleges volt az erdélyi tanintézetekben. A többnyire teológiai, tanári pályára készülő fiatalok nem vették komolyan e tárgyakat. Brassai mutat rá a Méhes feletti emlékbeszédében, hogy a diákok a kísérletezést komédiának tartották, a természetvizsgálókat pedig „élhetetlen, pepecselő embereknek”. Brassai is sokra értékeli, hogy elsőként kezdett kémiát oktatni.¹⁹

Kezdetben vagy kilenc tárgy oktatása tartozott feladatkörébe. Az előljáróság is belátta, hogy ennyiféle tárgyat nem lehet átfogni, úgyhogy mikor Pataki Mózes nyugalmába vonulását követően 1816-ban Lengyel István lesz a német és földrajz tanára,

¹⁶ *Adatok a két Professor Méhes életrajzához*, i. h. 554.

¹⁷ Uo. 537., 554.

¹⁸ Uo. 554–555.

¹⁹ Brassai Sámuel [levelező] t[ag] [emlékbeszéde] Méhes Sámuel természettudomány-osztályi lev[elező] tag felett. In: *Magyar Académiai Értesítő* 1852-ről. XII. év, 321–332.

neki osztják ki a bölcseletet is. Úgyhogy Méhesnek ezután csak a reál tárgyakkal kell foglalkoznia. Nagy Ferenc kollegája a fölötte mondott emlékbeszédben állapította meg:

„Ő nem a könyveket tanította, hanem tanította a tudományt és az életet. [...] Az ő tanítása, mint esze, világos, előadása könnyű, modora egyszerű, fesz nélküli, mint a barátok szíves társalgása, melyből a szíves jóakarát tetszett ki. Aki tőle nem tanult, annak vagy igen kemény volt a koponyája, vagy bizonyos volt, hogy tanulni nem szeret.”²⁰

Méhes kétségtelenül apja nyomdokán haladt. Kitűnik ez tankönyvírói munkásságából is. Először édesapja alsóbb osztályok számára írt „Arithmetica”-tankönyvét²¹ rendezte sajtó alá 1814-ben. Az *Előszó*ban rámutat, hogy a jó tanulás egyik akadály a tankönyvek hiánya. Főleg az alsóbb osztályokban nincsenek anyanyelven írt tankönyvek. Így a tanulók kénytelenek – sokszor hibás – jegyzeteikből tanulni. Ezt már édesapja is felismerte, ezért kezdett élete végén tankönyvírásba. Ígéri, hogy a matematika következő fejezeteinek maga készíti el a vezérkönyveit. Ez a számtankönyv 1819-ben és 1833-ban is megjelent újabb kiadásban. Saját munkájaként adta közre „Közönséges Arithmetica”-kötetét 1817-ben.²² Ez a „betűkkel való számvetést”, vagyis az algebrát tartalmazza. Ennek *Előbeszédében* így vall:

„Anyanyelvünkön írtam pedig ezen kis kézikönyvecskét azon okból, hogy így a matézisnek a maga csirájában való nevedését ne nehezítsem, s a gyermek inkább dolgot, mintsem szókat tanuljon. A felsőbb tudományok sorában pedig ezen tudományt deák nyelven szoktam tanítani. Sok kitételekben [kifejezésben] nyelvünket nem erőltettem, ezért is azon szókban, melyeket érthetőképpen anyanyelvünkön ki nem fejezhettem, a régi bevett deák kitételeket meghagytam.”

Ez a könyv is 1833-ban újabb kiadást ért meg, sőt a könyvészetek 1846-os kiadásáról (*Elemi algebra* címmel) is tudnak. Mint az idézetből kiderül, Méhesnek a matematikai szakterminológia kidolgozásával is meg kellett küzdenie. A két tankönyv úttörő munka volt, mégsem értékelték kellőképpen. Erre utal életrajzi vallomásában Méhes:

„Mindkettőből példányokat küldék fel Pestre, s megbíráltatásukat kértem, még csak címzetek sem közöltetett. Enyeden s több oskoláinkban a tanítónak rosszul szerkesztett, s a gyermekek által még rosszabbul leírott aritmetikákat tanítottak, az atyámét s az enyémet nem. Később a M[agyar] Tudós Társaság egy más aritmetikát nagy trombitaszó mellett 200 aranyal jutalmazott, melynél mind az atyámét, mind az én munkámat minden kérkedékenység nélkül jobbnak tartom.”²³

²⁰ Nagy Ferenc: Az életbölc és az ő hivatása. In: *Méhes Sámuel emléke*. [Kolozsvár, 1852] 37.

²¹ *Arithmetica*. Az alsóbb oskolák' számára készítette Méhes György, életében a' Kolo'svári Reformátum Nemes Collegiumban Philosophiát és Mathesist tanító Professor. Kiadta Méhes Sámuel, Philosophia Doctora, 's a' Kolo'svári Reformátum Collegiumban Philosophiát és Mathesist tanító Professor. Kolo'sváron, 1814.

²² *Közönséges Arithmetica*. Az alsóbb oskolák' számára készítette Méhes Sámuel, Philosophia' Doctora és a Kolo'svári Reformatum Collegiumban Mathesist és Physicát tanító Professor. Kolo'sváron 1817.

²³ *Adatok a két Professor Méhes életrajzához*. I. b. 555.

A fiatal professzort már 1810-ben megbízták az előljáróság jegyzői tisztségével. Eről 1817-ben mondott le. Közben, anélkül, hogy felkérték volna erre, folytatta édesapja iskolaépítő munkáját.

„Gyermekkorom óta néhai édesatyám lelke mintegy belém lehelte az iskola s közdolgok iránti buzgóságot. Hivatalom kezdetivel az iskola épületének a temető s udvara felől lévő két szárnyai fedés alatt valának ugyan, de különben boltoztatjai s egész belső készülése hibáznak. Amint segedelmet-koldulásban mindent elkövettem, így az építési felügyeletet egészen egyedül folytattam, meggyőződéssel írhatom, hogy azoknak elkészülése nagyobb részint az én érdemem vala, így a Collegium pénzbeli ügyeit, számadásai vizsgálatát, jószágaira való felügyelést, ámbátor rektor nem voltam, egyedül folytattam. Mindezekbe[n] az iskola buzgó algondnoka, Inczédi László vala egyedül támaszom, ki az iskola dolgai iránt fáradhatatlan buzgósággal viselkedett, s az én érdemeimet szíves részvéttel méltányolta.”²⁴

– vallja életrajzi visszaemlékezésében. Végül mégis méltányolták munkásságát: amikor az építkezés egyik utolsó mozzanataként 1818. június 25-én ünnepélyesen felszentelték a nagy auditoriumot, Szilágyi igazgató mellett Méhes volt a másik szónok. Terjedelmes, nyomtatásban is közzétett beszédében *A' Kolo'svári Reformátum Kollégium' historiája* címmel²⁵ először rajzolta meg a kolozsvári intézet történetét. Rövidesen ő került az igazgatói székbe. 1820-ban választották meg először, ekkor öt évig intézte az ügyeket, majd 1832-ben másodszer, ekkor négy évig tartott megbízatása. 1829 és 1832 között ő a pedagogarcha, a köztanítókért felelős professzor. Ez lényegében aligazgatói tisztségnek felelt meg. Rá hárult a köztanítóknak a kiválasztása, ellenőrzése, pedagógiai irányítása. Ezek mellett igen hosszú ideig, 1827-től 1844-ig ő a nagykönyvtár tanárfelügyelője.²⁶

Három évtizedes tanári pályafutás után nemcsak felismeri, hogy a kolozsvári kollégiumnak szüksége van egy második természettudományi tanszékre, hanem saját maga megalapítja azt. A főkonzisztórium mindenben jóváhagyja 1841-es alapítólevelét,²⁷ felterjeszti a főkormányshékhöz, az meg az uralkodóhoz. Így jön létre a kollégium hatodik tanszéke. Az ezen alkalmazott tanárnak a vegytant és a természetrajzot kell oktatnia. Első betöltőjéül tanítványát, az éppen külföldön tanuló Takács Jánost javasolja. Utóbb tantárgyai egy részét is átadja Takácsnak, rábízva a „fizikai múzeum” kezelését. Egyszóval méltó utódának tekinti.

Miután 1841-ben országgyűlési követnek választják Méhest, csak nagy igyekezettel tudja óráit megtartani. Közben betegség is gyötri. 1845-ben, 36 évi tanári munkát követően saját kérésére teljes fizetéssel nyugdíjazzák. Ebben az évben szakkönyveit, 600-nál több kötetet, az iskola könyvtárának ajándékozza. Később ide került két tankönyvének is nyomtatásra előkészített kézírata. Az egyik a filozófiát, a másik a fizikát tárgyalja, néhány másolatuk is fennmaradt.²⁸

²⁴ *Adatok a két Professor Méhes életrajzához*, I. b. 555., 583.

²⁵ Vö. *Két beszédek, melyek a' kolo'svári Evangelico Reformátum Kolegyom' uj épületjében készült nagy auditorium felszentelése' alkalmatosságával el-mondattak 1818^{dik} esztendőben Junius 25^{én}*. Kolozsváron 1821, 21–49.

²⁶ Kolozsvári József: *i. m.* 324.

²⁷ Méhes Sámuel' alapítványa egy új közoktatói szék' felállítására. In: *Nemzeti Társalkodó* 1841. máj. 14. 155–159.

²⁸ Jelenleg a kolozsvári Akadémiai Könyvtár református kézírattárában (MsR) őrzik őket.

Méltán állapíthatta meg a *Vasárnapi Újság* cikkírója, bizonyára egyik tanítványa:

„A főiskola virágzása, emelkedése nem szűnő gondjai közé tartozott.”²⁹

Méhes pályája alatt egyházi, belső embernek számított, a főtanácsnak is tagja volt. Külön megbízatást 1843. június 5-étől kapott, amikor a kolozsvári egyházközség al-gondnokául választották. Ekkoriban az egyházközség legnagyobb gondját a külső templom, vagyis a Kül-Magyar utcai kétágú templom építkezéseinek a befejezése képezte. Ő aztán – akárcsak pályája elején az iskolaépítésnél – a pénzszerzés legkülönbözőbb módjait vette igénybe, de főleg adakozásra buzdított. Így még életében majdnem elkészült a város második református temploma, 1851 őszén használatba is vették, majd róla is itt emlékeztek meg 1852. június 20-án. Élete végén zsinati képviselőnek választották, s egyházi főjegyzőnek is jelölték.³⁰

Papi tevékenységének nincs sok nyoma. Két, a Farkas utcai „Nagytemplom”-ban elmondott beszéde nyomtatásban is megjelent. Az egyikre gróf Teleki Sámuel kancellár halála adott alkalmat. Központi utasításra minden református templomban 1822. november 17-én meg kellett emlékezni a nagy államférfiról, a reformátusok támogatójáról. Utóbb a Kolozsvárt, Nagyenyeden, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Zilahon elhangzott beszédeket egy 295 lapos kötetben tették közzé. Ebben található Méhes beszéde is *A nagy cancellárius képe* címmel.³¹ A másik gyászbeszédre 1826-ban került sor. Meghalt a kollégium főgondnokának, gróf Rhédey Ádámnak a ritka műveltségű felesége, gróf Teleki Mária. Ebből az alkalomból *Jobb részt választott asszony képe* címmel idézte fel a hölgy példamutató életét. Beszéde Csiszár Sámuel lelkész prédikációival és ifj. Szilágyi Ferenc gyászénekével együtt egy 127 lapos kötetben³² jelent meg.

Ennyi munkásság alapján is Méhes megérdemelné, hogy az egyház- és iskolatörténeti munkák számon tartsák, áldják emlékezetét. Ő azonban kilépett, sőt kinőtt az iskola falai közül, s nemcsak városa, hanem egész Erdély történetében nyomot hagyott.

Vállalkozó természetű ember volt. Kezdeményezett, sőt kockáztatott is. S hogy volt érzéke a pénzhez, azt bizonyítja anyagi jóléte.

Első irodalmi vállalkozása egy igen terjedelmes fordítás közzététele volt. Sógora, Deáki Filep Sámuel (1784–1855) főkormányászei tisztviselő, s emellett énekes színész, lefordította magyarra kora egyik igen olvasott és keresett művét. Ennek szerzője Jean Jacques Barthélemy abbé, ókorkutató volt, aki regényes formában bemutatta az ókori görög világot. A nagy francia forradalom görög-kultuszát tükröző munka akkoriban egész Európában keresett volt, hatására terjedt el az empire stílus. A hét, 350 oldal körüli kötetből álló mű e címmel jött ki a Református Kollégium nyomdájából: *Az ifju Anacharszis útazása Görög-Országban. A bevett időszámlálás előtt a negyedik század közepén.* Barthélemy apáturna után Francziából fordította Deák Filep Sámuel. (Kolozsváron, 1820.) A kiadvány értékét növeli, hogy számos metszet, térkép, valamint névmutató segíti a tájékozódást. Az 1020 példányban megjelent mű nyomdaipari szempontból is teljesítmény.

²⁹ N.-s: Méhes Sámuel (1785–1852). In: *Vasárnapi Újság* 1863. nov. 15. 405–406.

³⁰ Vö. Brassai Sámuel: *i. m.*

³¹ *Néhai udvai cancellarius gróf széki Teleki Sámuel úr ő excelleltiája emlékezetének tiszteltére Kolo'svárt, N. Enyeden, M. Vásárhelyen, Udvarhelyen és Zilahon tartott halotti beszédek egy rövid prologussal együtt.* Kolo'sváron, 1825. 41–88.

³² *Gróf Teleki Mária gróf Rbédei Ádámné áldott emlékezte három emlékezetekben.* Kolo'svárt, 1826. Méhes beszéde: 71–127.

Kolozsvárt akkoriban nagyon érződött egy hírlap hiánya. A bécsi és pesti magyar sajtó csak nagy késéssel jutott el ide, s alig tükrözte az erdélyi eseményeket. Ezért Méhes 1826-ban a főkormányzékhez folyamodott, hogy egy *Heti Tudósítások* című lap indítására engedélyt kapjon. Az ő kezdeményezése kudarcba fulladt, de egy évvel később Pethe Ferencnek sikerült engedélyt nyernie egy lapra, s ez 1827 végén meg is indult *Hazai Híradó* címmel, melyet utóbb Erdélyi Híradóra változtatott.³³ A meglehetősen száraz híreket felsorakoztató lap előfizetőinek száma 1831-ben 200 alá esett vissza, s ezért a lapot bukás fenyegette. A szerkesztő július 1-jétől fel is függesztette a megjelenést. Méhes jól ismerte a hírlap helyzetét, mert 1829-től ő töltötte be a cenzor szerepét Kolozsvárt. Így felajánlotta Pethének, hogy betársul a lapkiadásba és szerkesztésbe. 1832 februárjáig közösen intézik a lap ügyeit, akkor Pethe halálát követően – a főkormányzék jóváhagyásával – Méhes marad az egyedüli tulajdonos és szerkesztő. Pethe nyomdát is alapított a lap kiadására, ezt is átveszi Méhes, s Bécsből betűkészleteket hozat a minőség javításáért. A nyomda idővel más kiadványok sokszorosítását is felvállalja, mint Erdélyi Híradó Intézet szerepel az impresszumban. A lappal együtt Méhes átveszi annak 1830-ban indított melléklapját, a *Nemzeti Társalkodót* is, mely hetente egyszer jelenik meg 8 oldalon, s szórakoztató útleírásokat, életrajzokat, novellákat, verseket, történelmi írásokat, egyesületi tudósításokat és könyvismertetéseket tartalmaz, gyakran rajz-metszeteket, térképeket is közöl. Kevés cikke alatt találunk aláírást.

Az *Erdélyi Híradó* eleinte könyvméretű kis formátumban, majd 1838-tól újságméretben, kéthasábosan tördelve jelenik meg. Tartalma meglehetősen sivár. Előbb *Erdély és Magyarország* cím alatt az innen származó híreket köti csokorba, majd következnek azok az országok, ahonnan éppen befutott valamilyen érdekes hír: Ausztria, Németország, Franciaország, Anglia, India. Később megjelenik a külön *Kolozsvári Napló* rovat a híryanag élén, s itt helyi tudósítások olvashatók a kaszinó, színház, egyházak, iskolák újdonságairól. Kolozsvár után néhány erdélyi város eseményei is kiemelten olvashatók, ha ott éppen történt valami. A számokat rendszerint időjárás-jelzés és néhány hirdetés zárja. Névvvel jegyzett írás ritkaságszámba megy. Egy-egy szám rendszerint négy oldalt tesz ki. Hetente két szám jelenik meg, s egy félév anyaga 200 lap körüli, ennek bekötéséhez címlapot is biztosítanak. 1840-ben ez olvasható a címlapon: *Erdélyi Híradó 1840-dik esztendőre. Felsőbb engedelemből szerkeszti s kiadja Méhes Sámuel Physica s Mathesis rend. professora. I. félsztendő. Kolozsvárott. Nyomatott az Erdélyi Híradó Intézet betűivel.* Az 1834-ben a kaszinó támogatásával Brassai Sámuel szerkesztésében megindított *Vasárnapi Újságot* szintén Méhes adja ki. Úgyhogy az *Erdélyi Híradó* megjelenését így hirdeti: „Ezen hírlap megjelenik hetenként kétszer, csütörtökön a Nemzeti Társalkodóval, hétfőn a Vasárnapi Újsággal”. Utóbb átmenetileg a Nemzeti Társalkodót beolvasztja a főlapba, ott egy oldalt kap. Az 1840-es években lényegesen megszorodnak a hazai hírek. 1841-től válik a lap különösen jelentőssé. Ekkor Méhes betegeskedik, s átengedi a lap tényleges szerkesztését Kemény Zsigmondnak és Kovács Lajosnak. Ők teszik határozottan ellenzékivé, a politikai és társadalmi reformeszmék szócsövévé a lapot. Munkatársaik közé bevonják gróf Teleki Domokost, Brassai Sámuel, Kriza Jánost, Ocsvai Ferencet. Kemény bevezeti a névvvel aláírt vezércikk műfaját. Gyakran vitacikkeket is közölnek. Az előfizetők száma a korábbi 700-ról 960-ra emelkedik. 1843 júniusában, valószínűleg a főkormányzék nyomására, Kemény és Kovács kénytelen megválni a laptól. Méhes már nehezen vinné egyedül a szerkesztést, úgyhogy maga mellé veszi

³³ Hofbauer László: *Az Erdélyi Híradó története (1827–1848)*. Cluj-Kolozsvár 1932.

egykori tanítványát, Ocsvait, s a Kolozsvári Napló rovatot rábízta Vida Károlyra. Ezután a lap ellenzéki sége némileg csökken. Az előfizetők száma is visszaesik 400 körülire. 1844-ben Méhes megpróbálja tanártársát, Takács Jánost rávenni a szerkesztés elvállalására, mikor ez visszalép, hat arisztokratával tárgyal a lap átadásáról, Teleki Domokos volna a vezetőjük. Teleki külföldi útja miatt nem kerül sor az átvételre. 1845-től mégis Teleki lesz a Híradó szellemi-politikai irányítója, s mellette id. Bethlen János, az erdélyi ellenzékiek vezére tartja befolyása alatt a lapot. Újra cikkezik itt Kemény Zsigmond, Kovács Lajos. Feltűnik Wesselényi Miklós, Dózsa Dániel, Urhazy György neve is. A névleges szerkesztő azonban továbbra is Méhes egészen 1848. május 16-ig, amikor a szerkesztést és kiadást is átveszi Ocsvai Ferenc, aki a címet június 1-jétől *Kolozsvári Híradóra* változtatja. Az utolsó szám november 9-én jelenik meg, rövidesen sor kerül a város feladására.

Az *Erdélyi Híradót* 17 évig, 46 éves korától 63 éves koráig szerkeszti és adja ki Méhes, roppant kitartással, anyagi kockázattal. A szerkesztésben ugyan nem tündökölt, hiszen a lap fénykorát Kemény Zsigmond neve fémjelzi, de neki köszönhető, hogy Erdélyben állandó politikai hírlap létesült. Helyt adott a liberális, ellenzéki eszméknek, s lehetőséget nyújtott néhány fiatalnak, hogy az újságírást begyakorolják. Ő maga ritkán írt a lapba, az 1840-es években néhány társadalmi-politikai kérdéshez szólott hozzá, közzétette országgyűlési nyilatkozatait, beszédeit.

A laphoz kötődik Méhesnek egy máig élvezetes útleírás-kötete. 1846-ban egészségét helyreállítandó meg élményszerzés céljából feleségével egy hosszúságú európai körutat tett. Élményeiről cikksorozatban számolt be az *Erdélyi Híradó* hasábjain, majd „többek kérésére” kötet formában is megjelentette: *Úti jegyzetek. Némethon – Holland – Belgium – Schweiz – Tyrol* (Kolozsvárt, 1847). Mint írja, a kötet jövedelmét jótékony célra szándékozik fordítani. Olyan élményekről számol be, mint például a „gőzszekéren” való utazás Bécsől Prágáig vagy a lipcsi Brockhaus-cégnél tett látogatása. Itt egy épületben van papírgyár, betűmetsző- és öntőműhely, kézi és gyorsajtó, könyvkötészet és könyvkereskedés. A VIII. fejezet végén *Reminiscentiák* címmel közli 1809-es, a napóleoni háború viszontagságai közt megtett hazafelé irányuló útjának leírását is.

A hírlapszerkesztéssel összefügg Méhes politikusi pályafutása. Éppen csak elfoglalja kolozsvári tanári székét, s már 1810-ben kaszinót akar alapítani a város polgárainak, hogy felrzza őket a szellemi tespedésből. Akkor még korai volt ez a törekvése, visszhangtalanul maradt. Csak 1833-ban, Bölöni Farkas Sándor szervezőmunkájával sikerül megalapítani a Kolozsvári Kaszinót, de ebbe inkább a főúri rétegek tömörültek. 1838-ban aztán Méhes Sámuel közreműködésével létrejön a Polgári Társalkodó, mely utóbb Nemzeti Kaszinóvá alakul. A városi százas tanácsba is beválasztották Méhest, centumpáter lett.

Az 1841-es erdélyi országgyűlésre két követet választhatott Kolozsvár szabad királyi város: Grois Gusztávot és Méhes Sámuel tiszteletük meg képviselőjükkel. A november 15-én kezdődött és 1843. február 4-én berekesztett diétán a két követ többször is felszólt, nyilatkozatokat tett közzé. Ezek az országgyűlés jegyzőkönyvében sajtó alá kerültek.³⁴ 1842 áprilisában az általános adózás érdekében szólalt fel Méhes, ezzel kiváltva a nemesi rétegek felháborodását: „minden kivétel nélkül, ki ezen haza

³⁴ Az *Erdélyi Nagyjedelemesség 's hozzá visszakapcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló rendének Kolozsvár szabad királyi városában 1841-ik év November 15-ik napján kezdődött Ország-Gyűlésökről készített Jegyző-könyv*. Kolozsvárt, 1841.

áldásaiban részesül, annak terheiben is osztozzon” – szögezte le.³⁵ Június 6-án a nemesi előjogokat védő Bethlen Pál gróffal keveredett vitába az adózás kapcsán. December 6-án Cserey Mihály királyi hivatalos polgárokat sértő beszédét utasítja vissza, s üdvözlő a három országos intézetre vonatkozó határozatot: országos múzeum, nemzeti színház, országgyűlési terem. Hozzáteszi, hogy a kolozsvári Bánffy-palotát, az épített fő-kormányzó végakarátának megfelelően az ország megvásárolhatná kormányzói lakásul. 1843. január 30-án az országos utak kijelölésével és karbantartásával kapcsolatban fejt ki városa álláspontját. Február 1-jén csatlakozik Groisz beszédéhez, melyben a kolozsvári harmadik gyógyszerár ügyét viszi az országgyűlés elé. Ugyanis a gyógyszerész, Schmidt Ádám nem hajlandó a várossal 1814-ben kötött szerződést betartani, s az uralkodótól kért jogorvoslást, holott erre csak a törvényszék jogosult. Az országgyűlés *Beszéd-tára* még számos rövid felszólalásról, megjegyzésről ad hírt.³⁶ A városi közgyűlésen 1843. február 7-én számolt be Méhes és Groisz követi munkásságáról, felsorolják a 15 hónap alatt megtárgyalt fő témákat. Itt említik a „testvér Magyarhonnal leendő egyesülés” ügyét is. A Méhes megfogalmazta „Követjelentés az 1841/3-beli erdélyi hongyűlésről” nyomtatásban is megjelent 19 lapon.

Nagy Ferenc így összegezte emlékbeszédében:

„Méhes Sámuel a megfontoló, józan, mérsékelt, s a körülményekkel bölcsen számító haladás jelszavát választotta. A haza minden polgárait fel kívánta ő vétni az alkotmányosság sáncai közé, minden különbség nélkül kívánta részleltetni a haza lakosait azon jogokból és kötelességekből, melyeknek élvezete vagy teljesítése nélkül emberi társaság boldog nem lehet. Ez volt az ő politikai morálja.”³⁷

A város elégedett lehetett a követek munkájával, mert az 1846 szeptemberében megnyíló országgyűlésre szintén őket választotta. Ennek az országgyűlésnek nem jelent meg a nyomtatott jegyzőkönyve, úgyhogy csak az Erdélyi Híradó beszámolóí és közleményei alapján tudjuk, hogy Méhes beszédet mondott az örökválság, a tisztválasztás, a magyar nyelv használata ügyében, s nyilatkozatot írt alá az úrbérrendezés tárgyában.

A legfontosabb politikai szerep Méhesre 1848-ban hárult. A pesti forradalom kitörésének híre március 20-án ért Kolozsvárra.³⁸ A három itteni főiskola diákjai gyűléseztek, tüntetést szerveztek, s estére a vezető politikusok is megbeszélésre gyűltek gróf Bethlen Ádám házába. Itt született az elhatározás, hogy másnapra hívják össze Kolozsvár száztagú tanácsát, s annak határozataként juttassák el a követeléseket a fő-kormányzókhoz. A március 21-i „forradalmi” napon a városi tanácsban Méhes mondott nagyhatású beszédet, melyben hangsúlyozta az uralkodóház iránti hűséget, majd rátért a fő követelésekre: a polgárőrség felállítása, az országgyűlés összehívása, ezen Erdély és Magyarország uniójának a megtárgyalása, a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés és a sajtószabadság kimondása. A gyűlés végén e követeléseket feliratban összegezték, s azt átadták Teleki József fő-kormányzónak, aki beszédben tett ígéretet a követelések teljesítésére, illetve továbbítására. Aznap este forradalmi mámorban úszott a

³⁵ I. m. 59. ülés, 255–258.

³⁶ *Beszéd-tár záratéku az 1841/2-dik Országgyűlési Jegyzőkönyvből*, I–III. kötet. Szerkesztette Hajnik Károly. [Kolozsvár, 1843.]

³⁷ Nagy Ferenc: *i. m.* I. h. 41.

³⁸ Vö. Gaal György: Kolozsvár 1848/49-ben. In: *Honismeret* XXXVI. évf. (1998) 13–25.

város. Két-háromszáz fiatal fáklyás menetben tisztelgett a nap hőseinek tekintett férfiak lakhelye előtt, így Méhes Sámuel is köszöntötték.

Az 1848. május 29-re összehívott országgyűlésre a város Groisz Gusztávot és Gyergyai Ferencet küldte követéül. Itt mondták ki május 30-án az uniót Magyarországgal. Az unió eredményeként Pestre, július 2-ára összehívott „nemzeti képviselők ülésére” Méhes Sámuel és gróf Széchenyi Istvánt választja Kolozsvár követéül. Széchenyi azonban nem vállalja a megítéltetést, úgyhogy helyette Gyergyai Ferencet küldik. Méhest július 11-én bevásztják az uralkodói trónbeszédre adandó válasz megfogalmazói közé.³⁹ Igyekszik közös álláspontra juttatni az erdélyi képviselőket, de ő maga alig szerepel. Szeptember 16-án betegségére hivatkozva eltávozását kéri a tanácskozásokról, s ezután nincs nyoma visszatértének.

Erdélyben még 1851-ben kap társadalmi megbízatást: bevásztják abba a bizottságba, melynek feladata a tervezett vasútvonal mentén a birtokosokat meggyőzni a pályaeépítés fontosságáról és hasznáról. Betegsége miatt nem sokat tehetett.

E gazdag tevékenység során kevés elismerés éri Méhest. Még pályája delelőjén, 1836. szeptember 10-én a Magyar Tudós Társaság levelező tagjául választják, utóbb a Természettudományi Osztályba sorolják be. 1844-ben a Magyar Királyi Természettudományi Társaság is rendes tagjai sorába fogadja.

Családi élete gyásszal telített volt.⁴⁰ Először 1813-ban nősült, a 20 éves Deáki Filep Teréziát vette feleségül, akitől öt gyermeke született. Közülük csak Sámuel (1816–1838) érte meg a felnőtt kort. Bécsben hadmérnöki akadémián tanult, s mint hadnagyot Velencében érte a halál. Apja emlékére alapítványt tett jó erkölcsű közlegények jutalmazására. Miután első felesége 1826-ban görvélykórban meghalt, másodsor Benkner János dési gyógyszerész Karolina lányát vette nőül 1827-ben. A fiatalasszony 9 hónap múlva gyermekágyi lázban halt meg, s pár napra az újszülött Eliza Karolina is követte anyját. A két feleséget közös házsongárdi sírba temette,⁴¹ a felettük mondott beszédek egy kis füzetben ki is nyomatta: *A szeretet vég-tisztelete. Két jó feleségnek és derék anyának koporsójok felett három elmékedésekben* (Kolozsvár, 1828). A második német ajkú nő annyira megigézhetette Méhest, hogy ezután mind németeket választott. A harmadik feleséget egyenesen Bécsből hozta, 1833-as esküvőjük előtt szerződést írtak alá vagyonukról. Az 1805-ben született Kirchlehner Karolina 1840-ig volt élete párja. Felesége halála után egy svájci, Konstanzban született nőt vett el Méhes 1842-ben: Robert Albertina (1801–1857) gondozta betegeskedése idején, s pár évvel túlélte őt.

Méhes az 1840-es évektől állandóan betegeskedett.⁴² 1841 nyarán a feleki hegyoldalon kocsibaleset érte, fejét nagyon beütötte, agyrázkódást kapott. Ezután igen érzékeny maradt a fényre, zajra, gyakran szédült. Állandó aranyeres vérzés is kínoztta. Nyugdija-

³⁹ Vö. *1848-ik év július 2-ikán Pesten egybegyűlt nemzeti képviselők háza üléseinek jegyzőkönyve*. Pesten, é. n.

⁴⁰ Erre nézve tájékoztat Török István *i. m.* 146–147., valamint *Adatok a két Professor Méhes életrajzához*. I. h. 483–485.

⁴¹ Herepei János 1920-ban a hasábkő kopottsága miatt mindkét oldalán csak az első sorokat tudta leolvasni. Egyik oldalán a lábszárcsontos koponya-jelvény alatt: „BUS EMLÉKE / A³ SZELID, ÁRTAITLAN / DEÁKI F: THERESIÁNAK / MELYET / RITKA JÓ FELESÉGÉNEK / SÍR HALMÁRA / SZERETŐ FÉRJE / KOLOZSVÁRI REF. PROFESSOR / MÉHES SÁMUEL / ...” A másik oldalán: „A VIRTUSOS / BENKNER KAROLINA / SZERETETT FÉRJÉT / MÉHES SÁMUEL / TSAK 9 HÓNAPOKIG / BOLDOGÍTHATTA. / EGY KISDEDNEK ÉLETÉT / ÉLETÉVEL ADVÁN / SZERETETT HÁZÁT [...] BOLDOGÍTA...” (*Rokon családok sírkő-összeírása 1920-ból*).

⁴² Méhes rokona és családi orvosa, Pataki Dániel feljegyzései alapján tájékoztat a betegségekről Brassai Sámuel akadémiai beszéde. I. h.

zása után rendszeres orvosi felügyelet alatt élt. Pesti és bécsi orvosoknál is kereste a gyógyulást. Ismételen ásványvíz-kúrákra utasították. 1849/50 fordulóján hónapokig Ischlben kúraltatja magát. A következő telet jórészt ágyban tölti, gyomorfekélye miatt alig tud enni. Végül 1852. március 29-én „mellbéli vízkór” okozza halálát. Előzőleg, február 4-én megírja végrendeletét, ebben két jó matematikus tanuló részére ösztöndíjat alapít, minden könyvét a kollégiumra hagyja, s külön pénzüsszeget juttat a város szegényeinek tűzifára.

Temetésén, április 1-jén Nagy Péter tanártársa mond fölötte imát. Június 20-án pedig a Kül-Magyar utcai új templomban emlékeznek meg róla Nagy Ferenc beszédével. A kettőt együtt ki is nyomtatják *Méhes Sámuel emléke* címmel. A Magyar Tudományos Akadémia 1852. július 12-i ülésén Brassai Sámuel mondja el a Magyar Akadémiai Értesítő hasábjain kinyomtatott adatokban gazdag emlékbeszédét. Valószínűleg felesége állíttatta a Házsongárdi temetőben ma is látható urnával lezárt gótikus mintázatú sírkövet, amelyen még jól olvasható Méhes magyar, s hátulján felesége német⁴³ felirata:

MÉHES SÁMUEL
 KOLOZSVÁRI REF. TANÁR
 S EGYHÁZI GONDNOK NYUGHELYE.
 SZÜL. 1785-BEN
 MEG HALT 1852-BEN
 — * —
 OSZLOPA ROMLANDO
 MINT MINDEN EMBERI
 KÉZMŰ.
 ÁM DE ÖRÖKRE MEG ÁLL
 OSZLOPA TETTEIBEN
 'S MÍG AZ SIRJA FÖLÖTT
 NÉMÁN BIZONYITTJA
 HALÁLLÁT
 ADDIG EZEK FENNEN
 HIRDETİK HOGY NEVE
 ÉL.

A szép feliratot tartalmazó oszlopot sikerült megóvni az enyészettől, remélhetően a felirat szellemében Méhes tetteire is emlékezik majd egyháza, iskolája, városa.

Felhasznált irodalom

- 1848-ik év július 2-ikán Pesten egybegyűlt nemzeti képviselők háza üléseinek jegyzőkönyve. Pesten, é. n.
 Adatok a két Professor Méhes életrajzához. In: *Református Szemle*, 1908. 534–537., 554–555., 583–585., 599–602., 614–616., 647–651. (Szerző nélkül)
Arithmetica. Az alsóbb oskolák' számára készítette Méhes György, életében a' Kolo'svári Reformátum Nemes Collegiumban Philosophiát és Mathesist tanító Professor. Kiadta Méhes Sámuel, Philosophia Doctora, 's a' Kolo'svári Reformátum Collegiumban Philosophiát és Mathesist tanító Professor. Kolo'sváron, 1814.

⁴³ HIER RUHET / ALBERTINE ROBERT / GATTIN DES VEREWIG. / PROFESSORS / SÁMUEL MÉHES / GEB. ZU CONSTANZ / AM 2. MÁRZ 1801 / GEST. AM 15. FEBR. 1857 / FRIEDE IHRER ASCHE

- Az Erdélyi Nagyjédelemesség 's hozzá visszakupcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló rendinek Kolozsvár szabad királyi városában 1841-ik év November 15-ik napján kezdődött Ország-Gyűlésökről készített Jegyző-könyv.* Kolozsvár 1841.
- Beszédtár záratkéul az 1841/2-dik Országgyűlési Jegyzőkönyvböz.* I–III. kötet. Szerkesztette Hajnik Károly. [Kolozsvár, 1843.]
- Brassai Sámuel [levelező] t[ag] [emlékbeszéde] *Méhes Sámuel természettudomány-osztályi lev[elező] tag felett.* In: *Magyar Academiai Értesítő* 1852-ről XII. év, 321–332.
- Gaal György: Kolozsvár 1848/49-ben. In: *Honismeret* XXVI. évf. (1998) 13–25.
- Gaal György: *Tört kövön és porladó keresztén.* Kolozsvár 2009.
- Gróf Teleki Mária gróf Rbédei Adámné áldott emlékezete három emlékezetekben.* Kolo'svárt, 1826.
- Herepei János: Méhes György áldott emlékezete. In: *Két halotti beszédek néhai tudós férjüü tiszteletes professor Méhes György úrnak utolsó tiszteletére.* Kolozsváron, 1809-ben.
- Hofbauer László: *Az Erdélyi Hiradó története (1827–1848).* Cluj-Kolozsvár 1932.
- Két beszédek, melyek a' kolo'svári Evangelico Reformátum Kolegyom' ujj épületjében készült nagy auditorium felszentelése'alkalmatosságával el-mondattak 1818^{dik} esztendőben Junius 25^{kén}.* Kolozsváron 1821, 21–49.
- Kolozsvári József: *Litteris et pietati sacrum.* Kolozsvár 2007.
- Közönséges Arithmetica.* Az alsóbb oskolák' számára készítette Méhes Sámuel, Philosophia' Doctora és a Kolo'svári Reformatum Collegiumban Mathesist és Physicát tanító Professor. Kolo'sváron 1817.
- Magyar Kurir,* 1808. dec. 9.
- Méhes Sámuel: *A' kolo'svári Reformátum Kollégyom' historiája.* In: *Két beszédek, melyek a' kolo'svári Evangelico Reformátum Kolegyom' ujj épületjében készült nagy auditorium felszentelése'alkalmatosságával el-mondattak 1818^{dik} esztendőben Junius 25^{kén}.* Kolozsváron 1821.
- Méhes Sámuel' alapítványa egy új közoktatói szék' felállítására. In: *Nemzeti Társalkodó* 1841. máj. 14. 155–159.
- Nagy Ferenc: Az életbölc és az ő hivatása. In: *Méhes Sámuel emléke.* [Kolozsvár 1852.]
- Néhai udvai cancellarius gróf széki Teleki Sámuel úr ő excellentiája emlékezetének tiszteletére Kolo'svárt, N. Enyeden, M. Vászárhelyen, Udvarhelyen és Zilahon tartott halotti beszédek egy rövid prologussal együtt.* Kolo'sváron 1825. 41–88.
- N.-s: Méhes Sámuel (1785–1852). In: *Vasárnapi Újság* 1863. nov. 15. 405–406.
- Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok.* Marosvásárhely 1998.
- Török István: *A kolozsvári Ev[angéliumi] Ref[ormátus] Collegium története.* II. kötet, Kolozsvár 1905.